

QUINE, WILLARD VAN ORMAN¹

(1908–2000)

Alex ORENSTEIN

Willard Van Orman Quine je popredný reprezentant naturalizmu v druhej polovici 20. storočia. Quinov naturalizmus zdôrazňuje úzke spojenie (spojenectvo) medzi filozofickými postojmi a postojmi prírodných vied. Filozofia v tomto chápaní je činnosť v rámci prírody, činnosť, v ktorej príroda skúma seba samu. To odporuje názorom, ktoré oddeľujú filozofiu od vedy a filozofii udeľujú osobitné transcendentné postavenie, aby získavala špecifické poznanie, aké nadobúdalo Descartesovo *cogito*. Špecifické postavenie filozofie sa považuje za počiatočný bod mimo vedy, z ktorého treba vedu zdôvodňovať. Vedecké metódy sú empirické, takže Quine, ktorý sa pohybuje v rámci vedeckej perspektívy, je empiricista, ale empiricista odlišného druhu. Tradičný empiricizmus, ako ho poznáme od Locka, Berkeleyho, Huma a niektorých podôb z 20. storočia, pokladá vnemy, idey alebo zmyslové údaje za základné jednotky myslenia. Quinov empiricizmus naopak vysvetľuje ako teoretické, tak aj observačné stránky vedy. Jednotkou empirickej signifikantnosti nie sú jednoduché vnemy (idey) alebo dokonca izolované individuálne observačné vety, ale systémy presvedčení. Tento empiricizmus kladie na popredné miesto všeobecné teoretické kritériá výberu medzi teóriami, medzi ktoré patrí napríklad explanačná sila, šetrnosť [parsimony], presnosť atď. Quine je falibilista, lebo každé presvedčenie v systéme je v zásade revidovateľné. Formuluje nové chápanie observačných výrokov, naturalizované vysvetlenie nášho poznania externého sveta vrátane odmietnutia apriórneho poznania a ten istý empiricistický a falibilistický prístup rozširuje na naše poznanie logiky a matematiky.

Logiku obmedzuje na logiku prvého rádu a jasne ju odlišuje od teórie množín a matematiky. Ide o empirické predmety, pokiaľ sa empiricizmus chápe v Quinovom zmysle. Sú internými súčasťami našich systémov presvedčení, z ktorých pozostávajú prírodné vedy. Jazyk logiky prvého rádu – ktorý tvoria pravdivostné spojky, kvantifikátory, identita, predikátové

---

¹ Táto štúdia pôvodne vyšla roku 1998 ako heslo v *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig, Routledge, London. Slovenský preklad vychádza so súhlasom vydavateľstva. Redakcia ďakuje profesorovi Orensteinovi za láskavý súhlas s uverejnením slovenského prekladu štúdie.

písmená a singulárne výrazy v podobe individuových premenných (mená nie sú potrebné) – slúži ako kanonická notácia na vyjadrenie našich ontologických záväzkov. Slogan „byť znamená byť hodnotou premennej“ (Quine 1963, 15) v kocke vyjadruje tento projekt. V rámci naturalistických obmedzení empirickej vedy sa takisto rozhoduje, ktorú ontológiu akceptovať – ontologickými záväzkami človeka by mali byť tie predmety, ku ktorým ho zaväzujú najlepšie vedecké teórie. Quinovými ontologickými záväzkami sú fyzické predmety a množiny. Quine je fyzikalista a platonik, lebo najlepšie vedy vyžadujú fyzické predmety a matematika, ktorú vedy obsahujú, potrebuje abstraktné objekty, konkrétne množiny.

Teória referencie (do ktorej patria napríklad pojmy referencie, pravdy a logickej pravdy) sa ostro oddeľuje od teórie významu (obsahujúcej napríklad pojmy významu (v protiklade k referencii), synonymie, rozdielu medzi analytickým a syntetickým a nevyhnutnosti). Quine je hlavný kritik pojmov z teórie významu. Dokazuje napríklad, že pokusy odlišiť rýdzo jazykové (analytické) pravdy od vecnejších (syntetických) právd zlyháva. Tieto pokusy nevyhovujú požiadavkám presnosti, ktorých sa pridávajú vedecké a filozofické teórie a ktoré sa rešpektujú v teórii referencie. Quine skúma hranice empirickej teórie jazyka a prichádza s tézou o neurčitosti prekladu ako ďalšou kritikou teórie významu.

1. Život
2. Naturalizovaná epistemológia – príroda poznáva seba samu
3. Zvrhnutie apriórneho
4. Logika ako logika prvého rádu
5. Kanonická notácia a ontologický záväzok
6. Súperiace ontológie
7. Neurčitosť referencie a globálny štrukturalizmus
8. Teória významu, jej mýty a dogmy
9. Neurčitosť prekladu

1. Život

Willard Van Orman Quine sa narodil 25. júna 1908. (Podrobnejšie životopisné informácie možno nájsť v Quinovej autobiografii *The Time of My Life* a v biografickej kapitole v knihe Hahn – Schilpp.) Absolvoval Oberlin College a na Harvardovej univerzite dva roky študoval ako doktorand u Whiteheada, Lewisa a Sheffera. Už v jeho dizertácii „The Logic of Sequences: A Generalization of Principia Mathematica“ („Logika sekvencií:

zovšeobecnejšie Principií Mathematica“) sa objavuje významná téma Quinovej filozofie – záujem o ontologické problémy.

Keď v tom istom roku, roku 1931, prišiel na Harvardovu univerzitu prednášať Russell, Quine zažil to, čo nazval „najväčšie oslnenie veľkosťou“. Russell je jedna z dvoch najvplyvnejších postáv pre Quinovo myslenie. Obaja sa zaoberajú otázkami o tom, čo je. Napríklad Quine prijal a zlepšil Russellov názor na to, ako vyjadrujeme ontologické tvrdenia. Ako ukazuje už jeho dizertácia, dôležitejší je vplyv Russella ako rivala, ktorého teórie vzbudzovali Quinovu kritiku a podnecovali ho k formulácii prijateľnejších alternatív. Pokiaľ bolo možné, Quine vždy chcel vystačiť s najmenším počtom najpresnejších predpokladov, ktoré by stačili pre daný problém. Kým kniha *Principia Mathematica* vychádza z ontológie, ktorá zahŕňa výrokové funkcie, čo sú vlastnosti nejakého druhu, Quinova revízia sa pokúša dosiahnuť tie isté ciele pomocou konkrétnych fyzických predmetov a množín alebo tried. Okrem toho niektoré z Quinových najslávnejších systémov logiky a teórie množín majú dosiahnuť tie isté výsledky ako Russell v knihe *Principia Mathematica*, ale odmietajú jeho teóriu typov.

Štipendium na cestu do Európy v roku 1932 umožnilo Quinovi spoznať posledné výdobytky logiky a filozofie. Vo Viedni sa zúčastňoval na stretnutiach Viedenského krúžku. Nasledujúcich šesť týždňov v Prahe a šesť týždňov vo Varšave opisuje ako „intelektuálne najužitočnejšie mesiace, aké poznám“ (Hahn – Schilpp). V Prahe sa stretol s Rudolfom Carnapom. Carnap je jedným z najpresnejších vykladačov významných tém analytickej filozofie, a najmä logického empiricizmu: 1. verifikovateľnosť ako kritérium empirickej zmysluplnosti viet; 2. lingvistický (analytický) charakter apriórneho poznania, napríklad v matematike a logike; 3. triviálnosť alebo zmysluprázdnosť ontológie ako druhu metafyziky. Každú z týchto téz Quine podrobuje zásadnej kritike. Súboj medzi Carnapom a Quinom vyústil do jednej z najdôležitejších filozofických diskusií storočia. Diskusiu na tieto témy sotva možno preceňovať.

Vo Varšave Quine navštevoval prednášky Leśniewského, Łukasiewicza a Tarského. Počas niekoľkých nasledujúcich rokov modifikoval Tarského a Gödelove „klasické“ formulácie logiky, aby formuloval niektoré zo svojich jedinečných a najslávnejších prác. Quine celkom sympatizoval s extenzionalistickou a nominalistickou vetvou Varšavskej školy.

Pred druhou svetovou vojnou rozpracoval na Harvardovej univerzite niekoľko svojich najvýznamnejších názorov. 1. Rozvinul pojem ontologického záväzku, ktorý je najznámejší z jeho state „On What There Is“ („O tom, čo je“, 1948). 2. V tom období a počas celého života Quine experimentoval s

vymýšľaním rôznych logických a množinovoteoretických systémov. Do tohto obdobia spadajú jeho dva najznámejšie systémy „New Foundations for Mathematical Logic“ („Nové základy matematickej logiky“, 1937) a *Mathematical Logic (Matematická logika, 1940)*. 3. V tridsiatych rokoch Quine rozpracoval aj svoju kritiku názoru, že apriórne poznanie, ktoré údajne existuje v logike a matematike, je rýdzo jazykové. Tieto kritiky sa začali objavovať v roku 1934, keď Quine prednášal o Carnapovej práci. Niektoré z nich obsahuje článok „Truth by Convention“ („Pravdivosť na základe konvencie“, 1936) a jeho najslávnejšia stať „Two Dogmas of Empiricism“ („Dve dogmy empiricizmu“, 1951).

V druhej svetovej vojne Quine slúžil ako námorný dôstojník. Po nej pokračoval v práci na predchádzajúcich témach (pozri *From a Logical Point of View, Z logickej perspektívy*). V niektorých svojich najoriginálnejších prácach formuloval novú holistickú odrodu empiricizmu a jej dôsledky. „Význam holizmu, ako zdôrazňuje Pierre Duhem... spočíva v tom, že pozorovateľný dôsledok, pomocou ktorého testujeme vedeckú hypotézu, bežne nie je dôsledkom hypotézy samej osebe, ale celého zväzku viet...“ (Quine 1987, 141). Od Dvoch dogiem empiricizmu a knihy *Word and Object (Slovo a predmet, 1960)* sa pomocou tohto nového holistického empiricizmu kritizujú pojmy významu, synonymie a analytickosti. Ako ďalšiu kritiku týchto pojmov prezentuje v práci *Word and Object* tézu o neurčitosti prekladu. Podobný kritický postoj k pojmom teórie referencie Quine zaujal v dielach *Ontological Relativity (Ontologická relativita, 1968)*, *The Roots of Reference (Korene referencie, 1974)*, *Pursuit of Truth (Hľadanie pravdy, 1992)* a *From Stimulus to Science (Od stimulu k vede, 1995)*. V prácach z tohto obdobia sa dostáva do popredia Quinov naturalizmus. Hoci sa téma pokračovania filozofie a vedy objavuje v skorších dielach, explicitnejšie je rozpracovaná v prácach „Epistemology Naturalized“ („Naturalizovaná epistemológia“), *Theories and Things (Teórie a veci)*, *Pursuit of Truth a From Stimulus to Science*.

2. Naturalizovaná epistemológia – príroda poznáva seba samu

Tradičná formulácia problému nášho poznania externého sveta znie, ako karteziánske ja so svojimi súkromnými mentálnymi stavmi nadobúda poznanie o externom svete. Quinova formulácia je omnoho naturalistickejšia:

Som fyzický predmet, ktorý sedí vo fyzickom svete. Niektoré sily fyzického sveta narážajú na môj povrch. Svetelné lúče dopadajú na moje sietnice, molekuly bombardujú moje ušné bubienky a končeky prstov. Reagujem vysielaním sústredených vzduchových vln. Majú podobu prúdu reči o stoloch,

ľud'och, molekulách, svetelných ľúčoch, sietniciach, vzduchových vlnách, prvočíslach, nekonečných triedach, radosti a smútku, dobre a zle (Quine 1966, 215).

Tradičná formulácia problému znie, ako zdôvodňujeme naše tvrdenia, že poznáme predmety, napríklad stoly, stoličky alebo molekuly, keď vychádzame zo „skúsenosti“ v podobe bezprostredne daných vnemov alebo zmyslových údajov. Keď tradičný epistemológ predpokladá, že „skúsenosť“ konštituuje isté a nekorigovateľné poznanie a že by mala byť základom všetkých ostatných kognitívnych tvrdení, pokúša sa ukázať, ako sa celé naše poznanie spája so „skúsenosťou“, a teda sa ňou zdôvodňuje. To je východisko prvej filozofie, ktorej cieľom je poskytnúť základ istoty pre vedy tak, že sa nachádza mimo nej a legitimizuje jej výsledky. Quine odmietol túto formuláciu. Tento problém v jeho naturalizovanej epistemológii nadobúda podobu otázky, ako sa učíme hovoriť o predmetoch, referovať na predmety (na bežné aj vedecké predmety). Aké sú podmienky vedeckého diskurzu? Ako je možný vedecký diskurz?

Spektrum tradičných vysvetlení spojenia medzi „skúsenosťou“ a naším poznaním prechádza od mentalistických koncepcií (napríklad Humova teória), podľa ktorých všetky naše idey sú kópie zmyslových vnemov, k neutrálnejším lingvistickým teóriám, podľa ktorých tvrdenia o poznatkoch treba preložiť do observačných viet. Empirickým obsahom viet – a ešte menej výrazov, t.j. jazykových korelátov ideí – sa podľa Quinovho holistického vysvetlenia nemožno zaoberať postupne, ani pomocou definície, prekladu, ani nejakého iného spojenia. Študovať vzťah poznania a vedy k observačným vetám znamená sledovať psychologický a lingvistický vývoj toho, kto poznáva, t.j. potenciálneho používateľa vedeckého jazyka. Observačné vety slúžia ako východisko pri učení sa ľudského jazyka, ale aj ako empirické základy vedy. Problém poznania má teraz podobu, ako môžeme hovoriť o stoloch, stoličkách, molekulách, neutrónoch, triedach a číslach, keď vychádzame z observačných viet. Jeden dôvod, prečo v rámci epistemológie treba študovať korene referencie, jednoducho spočíva v tom, že na duhemovsko-holistických základoch zlyháva tradičný empiricistický program. Iný dôvod zase tkvie v nahradení mentalistických pojmov ako „skúsenosť“ alebo „pozorovanie“ dvoma odlišnými zložkami, ktoré už patria do naturalistickej ontológie. Na jednej strane sa nachádza fyzická udalosť na nervových zakončeníach, nervový vstup alebo stimul. Na druhej strane máme jazykovú entitu, observačnú vetu. To sú naturalistické náhrady namiesto „skúsenosti“ a „pozorovania“. Observačné vety sú podľa Quinovho empiricistického a behaviorálneho chápania také, ktoré sa možno naučiť bez

toho, aby sme absolvovali iné jazykové učenie sa. Možno sa ich učiť len pomocou ostenzie, a preto sú kauzálné najbližšie k stimulu. Toto vysvetlenie sa nedá kritizovať pomocou útokov namierených proti pojmu pozorovania, ktoré je relatívne a závislé od teórií, ktoré človek zastáva, lebo observačné vety v tomto chápaní sa možno naučiť bez akejkoľvek východiskovej [background] informácie. Ešte ďalším rozdielom medzi Quinom a ostatnými empiricistami je údajná istota alebo nekorigovateľnosť pozorovania. Quinove observačné vety nie sú v princípe imúnne voči revízii, hoci treba minimálne množstvo východiskových informácií, ktoré sú potrebné na súhlas s nimi, a patria medzi vety, ktorých revízia je málo pravdepodobná.

Iný argument v prospech naturalizmu spočíva v tom, že nemôžeme stáť mimo nášho miesta v prírode, a vynášať filozofické sudy. Stanovisko filozofa je nevyhnutne naturalistické; neexistuje zmysluplná alternatíva. To je časť témy, že filozofia je pokračovaním vedy, pričom veda je súčasť prírody, ktorá má najlepšie predpoklady poznať seba samu.

Naturalistický filozof začína myslieť v rámci zdedenej úspešnej teórie sveta. Pokusne verí všetkému, ale takisto verí, že niektoré neurčené časti tejto teórie sú nesprávne. Pokúša sa zlepšiť, objasniť a pochopiť systém zvnútra (Quine 1981, 72).

3. Zvrhnutie apriórneho

Údajným kameňom úrazu pre empiricizmus je apriórne poznanie v logike a matematike a údajné konceptuálne pravdy, napríklad „Všetci starí mládenci sú neženatí“ a „Nič nie je väčšie od seba“. Táto problematika má odporovať zdôvodňovaniu pomocou pozorovania. Millov empiricistický program v tejto otázke zlyhal a rôzne formy racionalizmu sú pre empiricistu neprijateľné. Dominantné riešenie, ktoré navrhujú analytickí filozofi, spočíva v odlišení analytického a syntetického. V stati „Two Dogmas of Empiricism“ pri kritike druhej dogmy (dogmy redukcionizmu) Quine navrhuje empiricistické vysvetlenie tohto zdanlivo neempirického materiálu, a teda argumentuje, že toto rozlíšenie je zbytočné. Holistická kritika tejto dogmy založená na empiricistických základoch odmieta existenciu apriórneho poznania aj verifikačnú teóriu významu. Ak neexistuje apriórne poznanie, prečo ho vysvetľovať pomocou analytickosti?

Naturalistova verzia problému externého sveta vyvoláva otázku, ako dospejeme k produkcii „prúdu reči o stoloch, fuďoch, molekulách, svetelných lúčoch..., prvočíslach, nekonečných triedach...“, keď začneme nervovým vstupom. Ak si nebudeme všimáť problém, ako sa naučíme takú reč, vzniká

otázka, ako rozhodneme, ktoré teórie/hypotézy o takých objektoch máme akceptovať. Odpoveď treba hľadať medzi dôvodmi, na základe ktorých veda uprednostňuje jednu teóriu pred druhou. Tieto dôvody sú holistické. Jeden systém presvedčení uprednostňujeme pred druhým systémom, ak má napríklad ako celok väčšiu explanačnú silu. Podľa dogmy redukcionizmu naopak možno tvrdenia – napríklad tvrdenie, že molekuly vody obsahujú atómy vodíka a kyslíka – redukovať na individuálne atomistické potvrdzujúce alebo vyvracajúce tvrdenia. Empiricisti 20. storočia v súvislosti s týmito tvrdeniami hovorili o redukcii na individuálne observačné vety. Práve takéto redukcionistické vysvetlenie obsahovala verifikačná teória významu. Tvrdí sa, že vety logiky a matematiky sú apriórne a nedá sa s nimi takto zaobchádzať. Empiricisti ako Carnap rozdeľovali vety na analytické a syntetické. Tvrdí sa, že každé apriórne poznanie je analytické v tom zmysle, že individuálne vety, o ktorých sa tvrdí, že ich možno poznať nezávisle od skúsenosti, sú redukovateľné na záležitosti jazyka, napríklad na jazykovú konvenciu, definície, pravdivosť na základe významu obsiahnutých výrazov.

Quinova kritika je kritika empiricistu, ktorý reformuje empiricizmus, pričom redukcionisticko–atomistický empiricizmus nahrádza duhemovsko–holistickým empiricizmom. Pri experimentálnom testovaní vystupuje pozorovanie/“skúsenosť“ ako faktor rozhodovania, či prijať alebo odmietnuť tvrdenie. Zjednodušený model, ako pozorovanie funguje pri testovaní, spočíva v tom, že ak máme hypotézu a tvrdenie o počiatočných podmienkach, pomocou logiky a/alebo matematiky odvodíme observačnú vetu ako dôsledok, ktorý sa má pozorovať. Ak sa očakávané pozorovanie objaví, bude evidenciou v prospech hypotézy. Ak sa neobjaví, bude to dokazovať, že hypotéza je nepravdivá. Keď takýto model predpokladá, že izolované individuálne zmyslové skúsenosti/observačné vety sú jednoznačnou evidenciou pre izolované vety/hypotézy alebo proti nim, opiera sa o dogmu redukcionizmu. Pierre Duhem ukázal, že tento model je chybný. Quine rozšíril Duhemovu myšlienku na holistickú ideu, ktorá zahŕňa kritiku redukcionizmu, verifikačnej teórie významu, pojmu apriórneho a príbuzných pojmov analytickosti, istoty, nevyhnutnosti, pravdivosti na základe konvencie atď.

Duhem zdôraznil, že keď sa pozorovanie neobjaví, človek má voľnú ruku, ako naloží s touto situáciou. Každé seriózne testovanie zahŕňa východiskové predpoklady implicitne prítomné v hypotéze alebo v tvrdení o počiatočných podmienkach. Dogma redukcionizmu podľa zjednodušeného modelu testovania nesprávne predpokladá, že ak požadované pozorovanie absentuje, môžeme logicky sledovať len jednu cestu – odmietnuť hypotézu. V

skutočnosti však neexistuje rýdzo logický spôsob, ako zistiť, čo máme zmeniť. Testujúca situácia neurčuje, ktorý faktor treba revidovať, a vopred vôbec nemôžeme vedieť, čo máme opraviť. Quinov prínos spočíval v tom, že treba zohľadniť všetky predpoklady, ktoré sa dajú spochybníť v testujúcej situácii. Nedourčenosť teórie pozorovaním sa nekončí pri revízii východiskových predpokladov súvisiacich s hypotézou a počiatočnými podmienkami. Takisto treba opraviť údajné nesúhlasné pozorovanie, ktoré sme vykonali, a princípy aplikované pri odvodzovaní dôsledkov, ktoré sa majú pozorovať. Celé systémy presvedčení sa v testujúcich situáciách vystavujú spochybneniu a pri vykonávaní revízií zachovávajúcej konzistentnosť máme voľnú ruku. Opraviť môžeme pozorovanie. Dokonca môžeme spochybníť logiku a/alebo matematiku, ktorú sme použili pri odvodení pozorovateľného záveru. Žiadna veta nie je v princípe imúnna voči oprave. V tomto zmysle je celé poznanie empirické; neexistuje apriórne poznanie. Hľadanie istoty nahrádza falibilizmus, fundacionalistické programy sa odmietajú, a práve tak sa odmieta aj verifikačná teória logických empiricistov. Namiesto nich sa všeobecným návodom, ako sa správať v testujúcej situácii, stávajú kritériá prírodného vedca, na základe ktorých uprednostňuje jednu hypotézu, teóriu alebo systém presvedčení pred iným. Medzi tieto kritériá patrí explanačná sila, jednoduchosť, šetrnosť, konzervativizmus, skromnosť [modesty] a presnosť (Quine – Ullian 1970, 54). Konzervativizmus upozorňuje – pričom ostatné veci sa nemenia – že by sme mali akceptovať takú hypotézu/teóriu, ktorá najmenej kolидуje s našimi ostatnými presvedčeniami. Táto „maxima minimálneho znehodnotenia“ sa podieľa na vysvetlení, prečo revízia logiky je najmenej pravdepodobná, hoci v princípe je revidovateľná (niektorí navrhli prijať trojhodnotovú logiku). Revízia logiky by mala ďalekosiahle dôsledky pre ostatné naše presvedčenia. Skromnosť hovorí, že by sme mali postulovať len toľko, koľko je pre danú úlohu nevyhnutné, pričom ostatné veci sa nemenia. Presnosť formuluje štandardy na zavedenie a vysvetlenie filozofických alebo vedeckých pojmov. Požaduje, aby sa filozofické explikácie formulovali v akceptovateľnej podobe, v extenzionálnych alebo empirických pojmoch logiky, teórie množín a vied. Napríklad abstraktné predmety by sa nemali postulovať bez presného vysvetlenia, čím sú, t.j. „niet entity bez identity“. Extenzionálne entity, napríklad triedy a vety, majú podľa quinovcov presné podmienky identity, kým intenzionálne entity, napríklad vlastnosti a propozície, ich nemajú.

4. Logika ako logika prvého rádu

Quine rozlišuje teóriu referencie a teóriu významu. K pojmom spojeným s teóriou významu, napríklad pojmom významu, intenzie, synonymie, analytickosti, nevyhnutnosti, sa stavia skepticky. Naopak, Quine sa spolieha na teóriu referencie a prispieva k nej, napríklad k pojmom logickej pravdivosti, pravde, referencii a ontologickému záväzku.

Pojem logickej pravdivosti podľa Quina nepochybne patrí do teórie referencie. Jeho najtypickejšia definícia logickej pravdivosti znie, že veta je logicky pravdivá, ak je pravdivá a zostane pravdivá, keď uniformne nahradíme jej mimologické časti. Logické časti sú logické konštanty, znaky negácie, disjunkcie, kvantifikácie, identity atď. Napríklad veta „Brutus zabil Caesara alebo nie je pravda, že Brutus zabil Caesara“ je logicky pravdivá. Výskyty logických konštánt „alebo“ a „nie je pravda, že“ sú podľa Quinovej terminológie podstatné, kým mimologickú zložku „Brutus zabil Caesara“ možno uniformne nahrádzať, ale výsledná veta bude naďalej pravdivá. Inými slovami, pokiaľ v logickej pravde nahradzame mimologické výrazy, nezmeníme ju na nepravdu, kým bežnú pravdu takto možno zmeniť.

Ten istý pojem logickej pravdivosti možno nájsť u Bolzana a Ajdukiewicza. Jedna z jeho výhod spočíva v tom, že je šetrný, t.j. v tom, čo nehovorí. Logická pravdivosť a príbuzné pojmy sa často vysvetľujú pomocou modálnych pojmov. Hovorí sa, že logické pravdy sú výnimočné, lebo sú „nevyhnutné“ alebo „pravdivé vo všetkých možných svetoch“, a platný argument sa definuje tak, že jeho záver „musí byť pravdivý“, ak má premisy pravdivé. To znamená, že logika predpokladá modálne pojmy. Quinova definícia zabezpečuje autonómnosť logiky v tomto smere. Quine v skutočnosti kritizuje modálnu logiku a odmieta rôzne pokusy objasniť pojem nevyhnutnosti. Logická pravda je podľa Quinovej definície presne vymedzený druh pravdy, ktorá pevne zapadá do teórie referencie. Pre Quina je pravda dôležitá a chápe ju v rámci Tarského teórie.

Ak je pre logické pravdy podstatný len výskyt logických konštánt, ich výberom sa čiastočne určuje rámec logiky. Medzi logické konštanty Quine zaraďuje pravdivostné spojky „nie je pravda, že“, „a“, „alebo“, „ak...“, „tak—“, „vtedy a len vtedy, keď“, kvantifikátory „každý“ a „niektorý“ a predikát identity „ $a = b$ “. Takýto jazyk logiky je jazyk viet utvorených z pravdivostných spojok, kvantifikátorov, identity, predikátových písmen a individuových premenných. Kvantifikovaná logika tohto druhu je takisto známa ako logika prvého rádu. Pre Quina logika je logikou prvého rádu s identitou. Modálna logika nie je v tomto zmysle logika, lebo výraz „nevyhnutný“ nie je logická konštantka. To isté platí o logike vyššieho rádu, ktorá obsahuje kvantifikátory

predikátových pozícií (ide o „množinovú teóriu v ovčej koži“, Quine 1986, 66). Iné návrhy, napríklad intuicionistická logika, sú neprijateľné z iných dôvodov. Teória množín a s ňou aj matematika nie je logika.

Quine patrí do tábora obhajujúceho program logicizmu, lebo matematika sa podľa neho dá redukovať na teóriu množín. Teória množín sa zaoberá predikátom „byť prvkom“ a je vyjadrená v jazyku logiky prvého rádu. Ak je daná teória predikátu „byť prvkom“ a logika ako logika prvého rádu s identitou, Quine zavádza matematické pojmy ako definičné skratky, napríklad číslo sa definuje ako určitá množina, sčítanie ako určitá funkcia na množinách atď. Argumentuje, že do logiky nepatrí teória množín, lebo predikát „byť prvkom“ nemožno považovať za logickú konštantu. 1. Existuje všeobecná zhoda o elementárnej logike, ktorá napríklad vďaka Russellovým paradoxom absentuje v prípade teórie množín. Alternatívne teórie množín majú status skúšobných hypotéz. Preto Quinov názor, že matematika založená na teórii množín sa veľmi nelíši od ostatných vied, získava na dôveryhodnosti. 2. Neúplnosť teórie množín (Gödel) ostro kontrastuje s úplnosťou elementárnej logiky. 3. Ontológia teórie množín je trochu reštriktívnejšia ako ontológia logiky, lebo predikát „byť prvkom“ znamená „byť prvkom nejakej množiny“. Zo všetkých disciplín je logika najvšeobecnejšia, lebo logické premenné sa neobmedzujú len na určitú kategóriu predmetov.

5. Kanonická notácia a ontologický záväzok

Od čias Fregeho a Russella sa existenčné výroky prevažne chápu ako existenčné kvantifikácie. Existenčné výroky v prirodzenom jazyku možno prepísať do jazyka logiky a výraz „existencia“ sa dá explikovať ako existenčný kvantifikátor predikátovej logiky. „Existencia je to, čo vyjadruje existenčný kvantifikátor“ (Quine 1969, 97). Pomocou kvantifikátora „ $(\exists x)$ “ možno zachytiť funkcie predikátu „existuje“ v angličtine. Quinova verzia tejto problematiky je súčasťou jeho vysvetlenia ontologického záväzku. Jazyk predikátovej logiky prvého rádu, v ktorom sa vyjadrujú naše ontologické záväzky, je jeho „kanonickou notáciou“.

Keď je naša kanonická notácia taká skromná... máme len tieto základné konštrukcie: predikáciu, kvantifikáciu... a pravdivostné funkcie... Schémou pre systémy o svete je teda štruktúra, ktorú tak dobre pochopili súčasní logici: logika kvantifikácie alebo predikátový kalkul.

Neznamená to, že výrazy, ktorých sme sa zriekli, nie sú potrebné na trhu alebo v laboratóriu... Táto doktrína iba znamená, že kanonický výraz možno získať abstrakciou a pridať k formulácii danej vedeckej teórie. Ide len o to, že

všetky črty reality hodny tohto označenia možno vyjadriť, ak sa dajú nejako vyjadriť, výrazom tejto prísnej formy.

V podstate ide o filozofickú doktrínu kategórií... filozofickú v jej šírke, ale s motiváciou spoločnou s vedou (Quine 1960, 228–229).

Hlavný dôvod, prečo je tento jazyk kanonický, spočíva v tom, že existenčný kvantifikátor sa v ňom používa explicitne. Existenčné predpoklady alebo ontologické záväzky teórie objavíme, keď ju najprv vyjadríme v jazyku pravdivostných spojok a kvantifikátorov a potom budeme hľadať existenčné kvantifikácie. Logika výrazu „ $(\exists x)$ “ je logikou existencie a naše existenčné predpoklady, ontologické záväzky, sa stanú explicitnými vďaka notácii, v ktorej je explicitný existenčný kvantifikátor.

Tieto kritériá ontologického záväzku stručne vyjadruje jedna z Quinových najznámejších viet: „byť znamená byť hodnotou premennej“ (Quine 1963, 15). Existenčné zovšeobecnenie bude pravdivé, ak hodnotou kvantifikovanej premennej je nejaký predmet. Tento slogan pokrýva aj jedno z Quinových rozvinutí Russellovej teórie deskripcii. Bežné mená vo väčšine viet sú podľa Russella skrátene deskripcie, ktoré sa podľa jeho teórie analyzujú ako existenčné zovšeobecnenia. Z vety „Sokrates je človek“ sa stáva veta „Jediný manžel Xantipy je človek“ a jej existenčným zovšeobením je veta „Existuje práve jeden manžel Xantipy a je človek“. Quinovo rozvinutie sa celkom zbavuje mien. Vždy, keď sa v pôvodnej vete objaví meno, môžeme použiť kanonickú notáciu s premennými, predikátmi a logickými konštantami. Ak nemáme deskripciu, ktorou by sme nahradili vlastné meno, utvoríme predikát, napríklad „Sokratizuje“, a potom novotvar začleníme do deskripcie, ktorú rozložíme podľa Russellovej teórie. Mená zmiznú a nepatria do kanonickej notácie. Slovenské vety s gramatickou formou „a je F“ majú v kanonickej notácii podobu „Práve jeden predmet a–izuje a je F“. Výhodou odstránenia mien je nielen úspornejšia notácia, ale aj upresnenie, že nástrojom referencie a základmi pre ontologický záväzok sú premenné. Byť hodnotou premennej je všetko, čo slovo „byť“ znamená.

6. Súperiace ontológie

Niektoré dôležité filozofické rozlíšenia sa týkajú súperiaciach ontológií. Napríklad pre fyzikalistov sú konkrétnymi objektmi fyzické predmety, pre fenomenalistov zmyslové údaje. Verzia problému univerzálií z 20. storočia sa z veľkej časti zaoberá relatívnymi výhodami 1. nominalistickej ontológie, podľa ktorej existujú len konkrétne individuá, a 2. realistických, napríklad platónskych ontológií, ktoré pripúšťajú existenciu abstraktných predmetov.

Otázka nominalizmu verzus platonizmu vzniká pre Quina v súvislosti s matematikou, ktorú veda potrebuje, a s otázkou, či pre túto matematiku treba postulovať abstraktné objekty, napríklad množiny. Ďalší ontologický spor vzniká pri otázke, či platonistické predpoklady sa majú týkať len extenzionálnych predmetov, napríklad množín, alebo aj intenzionálnych predmetov, ako napríklad vlastností alebo propozícií.

Pohľadom na existenčné generalizácie teórie formulované v kanonickej notácii zistíme, aké sú jej ontologické záväzky, ale nedostaneme odpoveď na otázku, aké ontologické záväzky by mali byť. Pre Quina ako naturalistu a vedeckého realistu je to záležitosť epistemológie. Ide o problém, ktorú teóriu by človek mal akceptovať. V prospech (vedeckej alebo filozofickej) teórie a príslušnej ontológie sa opäť rozhoduje v rámci nejakej vedeckej perspektívy. Do hry vstupujú už uvedené holisticko-teoretické záujmy: explanačná sila, šetrnosť, konzervativizmus, presnosť atď. Quinove ontologické záväzky sú výsledkom práve takýchto úvah. Je fyzikalista, ktorý neberie vážne fenomenalistický program čiastočne z dôvodov spojených s dogmou redukcionizmu a čiastočne preto, že naturalizovaná epistemológia nepotrebuje zmyslové údaje (úlohy zmyslových údajov vykonávajú nervové podnety a observačné vety, ktoré už patria do našej fyzikalistickej ontológie). Je materialista v probléme mysle a tela. Vďaka matematike, ktorú potrebujú naše najlepšie teórie, je však (zdráhavý) platonik. V kanonickej notácii táto matematika požaduje kvantifikáciu aspoň nad toľkými extenzionálnymi abstraktnými objektmi, napríklad množinami, koľko je reálnych čísel. Možnosť zaujať nominalistické stanovisko Quine skúma v staršej stati „Steps Toward A Constructive Nominalism“ („Kroky ku konštruktívnemu nominalizmu“), ktorú napísal s Nelsonom Goodmanom. Na rozdiel od Goodmana však Quine zdráhavo usúdil, že nominalistický program zlyháva. Neskôr rozvíjal ďalšie nominalistické pokusy napríklad pomocou substitučnej kvantifikácie. Ich úspech závisí od toho, koľko nepredikatívnych pojmov požaduje matematika vložená do prírodných vied. Iní sa pokúšali obhájiť nominalizmus zachovaním jedných a odmietnutím iných Quinových obmedzení.

Quine však neustále odmietal a útočil na teórie, ktoré vyžadovali abstraktné objekty intenzionálneho druhu. Intenzionálny pojem možno predbežne charakterizovať ako pojem, ktorý treba objasniť pomocou pojmov, ktoré nevyhovujú určitým základným predpokladom logiky prvého rádu a štandardným teóriám množín. Intenzionálne kontexty nie sú pravdivostné funkcie alebo nepripúšťajú substitúciu singulárnych výrazov alebo predikátov s rovnakými extenziami. Príkladom sú modálne pojmy. „Nevyhnutne P“ nie je pravdivostná operácia; singulárne výrazy, predikáty alebo vety v P

nemôžeme nahradiť výrazmi s tou istou extenziou a zároveň garantovať, že ak pôvodná veta je pravdivá, aj odvodená veta bude pravdivá. V neintenzionálnych, t.j. extenzionálnych, kontextoch takéto nahradenia zachovávajú pravdivosť. Intenzionálne objekty, napríklad vlastnosti a propozície, treba objasňovať pomocou intenzionálnych pojmov. Na vysvetlenie extenzionálnych predmetov, napríklad množín a viet, netreba intenzionálne pojmy. Takže množiny sú totožné, ak majú tie isté prvky, napríklad množiny ľudí, rozumných živočíchov a neoperených dvojnožcov. Na druhej strane totožnosť vlastností možno vysvetliť pomocou intenzionálneho modálneho pojmu: vlastnosti sú totožné, ak nevyhnutne patria tomu istému predmetu. Vlastnosti byť človek a byť rozumný živočích sú preto totožné, ale odlišujú sa od vlastnosti byť neoperený dvojnožec. Quinove názory na presnosť pojmov z logiky prvého rádu a teórie množín vedú ku kritike intenzionálnych pojmov a intenzionálnych predmetov, ktoré nevychádzajú zo štandardných predpokladov logiky prvého rádu a teórie množín. Práve v tomto zmysle je Quine extenzionalista.

Proti intenzionálnym predmetom formuloval mnoho argumentov a zbežne možno povedať, že sem patria argumenty, v ktorých sa spochybňuje explanačná sila týchto predmetov, poukazuje sa na šetrnosť a na absenciu presných vysvetlení podmienok ich identity („niet entity bez identity“). Ten istý účel, na ktorý sa zavádzali intenzionálne objekty, možno niekedy dosiahnuť pomocou extenzionálnych ersatz konštrukcií: skôr pomocou večných viet než propozícií, množín než vlastností, usporiadaných dvojíc než vzťahov (v intenzionálnom chápaní), nemodálnych pojmov než modálnych atď.

Kým Carnap a iní zdôrazňovali, že otázky formulácie a prijatia ontologického záväzku nepatria do vedy, Quine tvrdil, že vyjadrenie a prijatie ontológie je pokusné v rovnakom zmysle ako akceptácia ľubovoľnej vedeckej hypotézy (Quine 1966, 130–133).

Zhrňme: podľa Quina existujú len dva druhy vecí – fyzické predmety a množiny/triedy:

Zohľadnením aktuálnej vedy ako úspešného podniku môžeme vo všeobecnosti určiť súbor predmetov. Na začiatku treba spomenúť, že sem patria fyzické predmety, obyvatelia priestoru a času... Pomocou fyzických predmetov sa dostaneme ďaleko. Je však známe, že nepostačujú. Nepochybne... nepotrebujeme sem pridať mentálne predmety. Ak nám však ide o vedu v súčasnom chápaní, musíme sem zaradiť abstraktné objekty. Niečo z toho, čo chceme vo vede povedať, nás núti zaradiť do oboru hodnôt kvantifikovaných premenných nielen fyzické predmety, ale aj triedy... Matematiku... pravú teóriu množín, logiku... je najlepšie chápať ako integrálnu súčasť vedy, práve

tak ako fyziku, ekonómiu atď. Do našej pokusnej ontológie pre vedu, do nášho pokusného oboru hodnôt kvantifikovaných premenných teda napokon patria fyzické predmety, ich triedy, triedy prvkov tohto zloženého oboru atď. (Quine 1966, 229–231).

7. Neurčitosť referencie a globálny štrukturalizmus

V neskorších prácach sa Quinove názory na ontológiu menili. Najdôležitejšie je zistenie, že empiricizmus jednoznačne neurčuje, ktoré predmety sú potrebné ako hodnoty našich premenných. Existuje neurčitosť referencie, čo je v zhode s empiricistovou ostrou kritikou rozhodovania, ktorú ontológiu akceptovať.

Téza o ontologickej relativite, ktorá je známa aj ako nejasnosť [inscrutability] alebo neurčitosť referencie, sa zhoduje s Quinovým naturalistickým empiricizmom. Zovšeobecnil ju do postoja, ktorý nazval globálny štrukturalizmus. Keďže systém akoby externe obmedzujú len observačné vety, ktoré sa chápu holofrasticky ako nedeliteľné celky, týmto observačným obmedzeniam možno vyhovieť viacerými prijateľnými spôsobmi, ktoré môžu zahŕňať rôzne ontológie, napríklad ontológiu králikov alebo ontológiu králičích častí. Túto štruktúrálnu časť systému treba zachovať, aby sa vyhovelo týmto observačným obmedzeniam. To však možno uskutočniť pomocou celkom odlišných predmetov ako hodnôt premenných. K tejto globálnej štrukturalistickej perspektíve Quine dospel vtedy, keď zovšeobecnil svoje argumenty a keď si všimol menej globálny štrukturalistický argument z filozofie matematiky. Pravdy aritmetiky sa zachovávajú aj napriek tomu, že hodnotami premenných v aritmetike môžu byť rôzne objekty, napríklad čísla ako Russellove–Fregeho množiny alebo ako Von Neumanove množiny. Podľa Quina a menej globálnych štrukturalistov nemá zmysel otázka, či sme zaviazaní akceptovať králiky, a nie súhrny králičích častí, dané číslo ako množinu všetkých množín s tým istým počtom prvkov ako určitá množina, ako to chápali Frege a Russell, alebo ako množinu zahŕňajúcu prázdnu množinu, ako to tvrdí Von Neuman. Nemá zmysel preto, lebo sa nedá formulovať v naturalisticko–empirickej podobe. Globálny štrukturalizmus je dôsledok odmietnutia prvej filozofie, stanoviska v prírode, ktoré prekračuje všetky prírodné stanoviská.

Quine zavádza pojem zastupujúcej funkcie [proxy function] ako evidenciu v prospech tohto globálneho štrukturalizmu. Dva jeho najznámejšie príklady zastupujúcich funkcií sú jeho príklady s králikom a kozmickými komplexmi. V diskusii o lingvistovi, ktorý prekladá domorodcovu použitie výrazu „Gavagai“, z knihy *Word and Object* Quine zdôrazňuje, že ak tento

výraz chápeme ako referujúci výraz, nemôžeme empirickou cestou rozhodnúť, či sa ním referuje na králiky, králičie časti, králičie stavy atď. Empirické obmedzenia neurčujú, o ktorú z týchto rôznych ontologických entít ide. V ďalšom priklade máme uvažovať o tom, ako treba vety o konkrétnych predmetoch reinterpretovať, keď premenným priradíme ako hodnoty rôzne ontológie, takže sa nedá empiricky rozhodnúť, ktorá z nich je správna. Posolstvo štrukturalizmu spočíva v tom, že je chybou hovoriť tak, akoby bol správny jediný referent. Predpokladajme, že vetu „Tento králik zúri“ interpretujeme v bežnom zmysle ako vetu o individuálnych králikoch a individuálnych zúrivých veciach a že je pravdivá. Veta však zostane pravdivá, ak jej referujúce časti reinterpretovejme pomocou mereologických kozmických komplementov, a keď to urobíme jednotne, nijako sa nedá empiricky rozhodnúť, ktorá ontológia je správna. Výrazu „tento králik“ priradíte celý kozmos bez tohto králika (predstavte si úplnú skladačku, v ktorej chýbajú králičie časti, kozmickým komplementom bude skladačka bez králičej časti) a predikátu „zúri“ pripíšete všetky kozmické komplementy individuálnych zúriacich vecí. Veta „Tento králik zúri“ je podľa tejto interpretácie pravdivá, lebo kozmos bez králika je prvkom množiny kozmických komplementov individuálnych zúriacich vecí (t.j. táto množina obsahuje kozmický komplement tohto konkrétneho králika). Toto chápanie singulárnych tvrdení možno rozšíriť na ostatné referujúce vety.

8. Teória významu, jej mýty a dogmy

Na Carnapovu prácu Quine v tridsiatych rokoch reagoval skeptickou kritikou názoru prevládajúceho medzi analytickými filozofmi, že logika a matematika sú zdôvodnené typicky jazykovým spôsobom, t.j. že sú založené len na analytických/jazykových pravdách, pravdách na základe konvencie. Skepticizmus vtedy aj neskôr spochybňuje a kritizuje navrhnuté vysvetlenia tohto rozdielu. Napokon sa zdá, že protiklad medzi jazykovými pravdami alebo pravdami na základe konvencie a ne-konvenčnými empirickými pravdami je len zdanlivý a nemá reálny základ. Veľmi dôležité je, že objasňovanie tohto rozlíšenia nerešpektuje požiadavku presnosti. V statiach „Truth by Convention“ (1935) a „Carnap on Logical Truth“ („Carnap o logickej pravdivosti“, 1954) testuje rôzne pokusy vymedziť analytické pravdy a zisťuje, že mnohé pokusy sú príliš široké – netýkajú sa len logiky a matematiky – alebo sa opierajú o pravdu, ktorá nemá jazykový základ. Existuje toľko rôznych charakterizácií, koľko rôznych zmyslov má slovo „konvencia“. Quine skúma nasledujúce východiská pre pravdu na základe konvencie: 1. arbitrárnu axiomatizáciu, 2. formalizáciu/odstránenie interpre-

tácie, 3. arbitrárnu postuláciu, 4. definíciu. Axiomatizácia alebo formalizácia však nie sú výlučnou črtou ani logiky, ani matematiky. Axiomatizovať alebo formalizovať možno aj iné disciplíny, napríklad fyziku a biológiu. Do istej miery arbitrárne rozhodnutie, ktoré vety vybrať ako axiómy – pokiaľ sa dajú dokázať správne vety – takisto nie je charakteristické len pre ne. Pre logiku alebo matematiku takisto nie je typické chápať pravdivosť na základe konvencie do istej miery ako arbitrárny prvok pri formulácii hypotéz. Dané formuly sa rovnako nedajú odlíšiť tým, že sú pravdivé na základe definície. Ak sa „ $p \rightarrow q$ “ definuje ako „ $\neg p \vee q$ “, pravdivosť definovanej formuly závisí od pravdivosti definujúcej formuly, ktorej pravdivosť nie je vecou definície ani konvencie. Logiku a matematiku možno podľa Quina presne charakterizovať pomocou teórie referencie. Logika sa opisuje pomocou pravdy, logických konštánt a nahrádzania mimologických prvkov; matematiku možno charakterizovať pomocou teórie množín. Pre žiadny z týchto predmetov však nie je typické, že má inú epistemologickú bázu, na základe ktorej by platilo, že v nejakom zaujímavom zmysle obsahuje len „analytické“ alebo „jazykové pravdy“.

Dvoma dogmami z rovnomennej state boli dogma redukcionizmu (pozri tretiu časť) a dogma rozlišovania analytického a syntetického. V diskuzii o dogme analytickosti Quine spochybňuje, ako to urobil v stati „Truth by Convention“, či toto rozlíšenie možno správne zaviesť. Odmietá päť vysvetlení analytickosti, ktoré sa odvolávajú na 1. významy, 2. definíciu, 3. vzájomnú nahraditeľnosť, 4. sémantické pravidlá, 5. verifikačnú teóriu významu.

1. Vetu „Stari mládenci sú neženatí muži“ možno pokladať za analytickú v tom zmysle, že je pravdivá na základe významu slov, ktoré sa v nej vyskytujú. Podľa jedného návrhu význam výrazu „neženatý muž“ je zahrnutý vo význame výrazu „starý mládenec“. Iný prístup postuluje existenciu významov, aby vysvetlil synonymiu, a potom pomocou nej ukazuje, že je daná veta synonymná s logickou pravdou. Úspech týchto vysvetlení predpokladá, že existujú presne charakterizované významy. Quine spochybňuje tento predpoklad. Odmietá tri vysvetlenia významu: (i) referenčné teórie – významy ako referenty; (ii) mentalizmus – významy ako predstavy [ideas]; (iii) intenzionalizmus – významy ako intenzionálne entity. Význam (alebo zmysel), ako učil Frege, treba odlišovať od referencie. Pojem významu, ktorý má vysvetliť synonymiu a analytickosť, jednoducho nemôže byť referenciou, lebo koreferujúce výrazy nemusia byť synonymné, a teda nebudú odlišovať analytické vety od pravdivých neanalytických viet. Ak významom je referencia, pojem pravdivosti na základe významu by bol príliš široký, lebo

všetky pravdy by boli analytické. Pokiaľ ide o významy ako predstavy, mentálne entity, Quine poukazuje na empiricistické a behavioristické pochybnosti. Významy chápu ako abstraktné intenzionálne entity Frege, Carnap a Church. Quine zdôrazňuje, že také intenzionálne predmety nepotrebujeme ani ako postuláty našich teórií jazyka, ani nie sú presne vysvetlené. Pokus objasniť intenzionálne pojmy je buď kruhový, alebo zbytočný. Medzi intenzionálnymi pojmami významu, synonymie, analytickosti, nevyhnutnosti je kruh a jeden z nich možno definovať pomocou iného. Quinova kritika spočíva v tom, že ak sa nedostaneme z toho kruhu, toto vysvetlenie bude neúspešné. Ak napríklad významom predikátu „je človek“ je vlastnosť byť človek, ako zistíme, či výrazy „byť rozumný živočích“ alebo „byť neoperený dvojnožec“ zastupujú tú istú vlastnosť alebo majú ten istý význam? Jedna odpoveď znie, že veta „ľudia sú rozumné živočichy“ je analytická, kým veta „ľudia sú neoperení dvojnožci“ nie je analytická. Opierame sa tu o pojem analytickosti, ktorý sme zatiaľ nedefinovali. Iný pokus, ako nájsť podmienky identity, využíva modálne pojmy a hovorí, že prvá veta je nevyhnutne pravdivá, ale druhá veta nie je nevyhnutne pravdivá. V tomto prípade však treba presne vymedziť modálne pojmy. Kým nezadefinujeme pojem analytickosti, nebude fungovať vysvetlenie modálnych pojmov pomocou tohto pojmu, napríklad vysvetlenie vety „Je nevyhnutné, že ľudia sú rozumní“ vetou „Veta ‘ľudia sú rozumní’ je analytická“. Quine spochybnil, že sa dostaneme z intenzionálneho kruhu a pojmy z teórie významu vysvetlíme prijateľnejším spôsobom.

2. Ďalej odmieta vysvetlenie analytickosti pomocou logickej pravdivosti a synonymie. Veta je analytická, ak je synonymná s logickou pravdou, t.j. veta „Všetci starí mládenci sú neženatí muži“ je analytická, lebo sa dá odvodiť z logickej pravdy „Všetci starí mládenci sú starí mládenci“ tak, že druhý výskyt slova „starý mládenec“ sa nahradí synonymom „neženatý muž“. Podľa jedného chápania sa synonymia objasňuje pomocou definície. Rôzne druhy definícií však synonymiu buď predpokladajú, alebo stanovujú, ale žiadna ju nevysvetľuje. Treba zdôrazniť, že Quine je skeptický k definíciám alebo k filozofickej analýze, keď sa chápu ako zachytenie alebo analýza nejakého pojmu či významu. O filozofickej explikácii uvažuje v rámci teórie referencie a vedeckého hypostazovania, a tak sa opäť prejavuje naturalistická téma pokračovania vedy a filozofie. Človek nezachytáva „význam“ výrazu, ale skôr explikuje alebo navrhuje teóriu referenčných čít, ktoré chce zachovať (Quine 1960, 257–262).

3. Podľa inej definície synonymie platí, že dva výrazy sú synonymné, ak sú vzájomne nahraditeľné. Vyžaduje sa veľmi silný druh vzájomnej nahraditeľnosti. Nestačí povedať, že výrazy sú synonymné, keď nahradenie jedného výrazu druhým nezmení pravdivostnú hodnotu danej vety. To vedie k nesprávnejmu dôsledku, že synonymné sú len výrazy s totožnými extenziami. Podľa niektorých by sa vzájomná nahraditeľnosť nemala pripúšťať v nevyhnutných pravdách. Vzniká však problém, ako sa dostať z kruhu intenzionálnych pojmov.

4. Štvrtý prístup je takisto Carnapov. Spočíva v tom, že sa vytvorí umelý jazyk, pre ktorý sa definuje pojem analytického. Táto špecifikácia pojmu analytickosti, ktorá sa relativizuje vzhľadom na jazyk, nič neobjasňuje, hoci taký jazyk možno vytvoriť a možno určiť, že vzhľadom naň logika, matematika a pravdy ako „Všetci starí mládenci sú neženatí muži“ a „Nič nie je väčšie od seba“ sú analytické. Nepomôže nám, ak sa dozvieme, že v jednom jazyku, jazyku₁ (umelom alebo neumelom), máme zoznam viet, ktoré sú analytické₁, a v inom jazyku, jazyku₂, máme zoznam analytických₂ viet atď. Od explikácie analytickosti chceme vysvetlenie, čo majú spoločné analytické₁, analytické₂ atď. To sa nedozvieme, keď sa odvoláme na umelé jazyky. Okrem toho problém spočíva práve v tom, prečo je v zozname veta „Všetci starí mládenci sú neženatí“, ale nie je v ňom veta „Žiadny starý mládenec nemá šesť nôh“. Skutočný rozdiel nezistíme, keď sa dozvieme, že veta je analytická, lebo je na zozname (dokonca na zozname umelého jazyka).

5. Posledný pokus definovať analytickosť sa odvoláva na verifikačnú teóriu významu. Podľa nej „význam vety je metóda empirického potvrdenia alebo vyvrátenia“; „tvrdenia sú synonymné vtedy a len vtedy, keď sú rovnaké, pokiaľ ide o metódu empirického potvrdenia alebo vyvrátenia“ (Quine 1963, 37). Hoci Quine sympatizuje s empiricistickým jadrom tejto teórie, nedomnieva sa, že prežije holistickú kritiku dogmy redukcionizmu.

Quinova kritika teórie významu vedie k výzve, aby sa jej pojmy presne vysvetlili. Za presné možno považovať to, čo má podobu redukcie intenzionálnych pojmov na extenzionálne. Jeho kritika modálnych pojmov podnietila celý rad reakcií známych ako sémantika možných svetov, ktorú v jednej z jej podôb možno pokladať za pokus redukovať intenzionálne modálne pojmy prostredníctvom extenzionálnych metajazykových pravdivostných podmienok pre nevyhnutné pravdy. Quinovci stále spochybňujú úspech redukcie (Quine, 1981, 113–124). S Quinovou výzvou explikovať teóriu významu sa viac zhoduje Davidsonova práca, v ktorej sa teória významu nahrádza Tarského teóriou pravdy. Skepticizmus v otázke teórie

významu možno prekonať aj tak, že sa nájde empiricky a behavioristicky obmedzené vysvetlenie týchto pojmov. Carnap prijal výzvu a načrtnol program empirickej identifikácie významov testovaním prekladových hypotéz, napríklad lingvistovej hypotézy, že z nemčiny do angličtiny sa slovo „Pferd“ [„kôň“] prekladá ako „horse“. Quinovou odpoveďou bol radikálny preklad a téza o neurčitosti prekladu.

9. Neučitosť prekladu

Akú časť jazyka možno podrobiť empirickej analýze? Podobne ako Carnap aj Quine uvažuje o lingvistovi, ktorý formuluje hypotézy o prekladoch ako predmet empirického skúmania. Obaja pokladajú za relevantné údaje domorodcove reakcie na vhodné stimuly. Quine zavádza pojem stimulového významu vety pre človeka ako triedu stimulácií, na základe ktorých by človek s ňou súhlasil. Quine sa však zaoberá stimulovým významom celých viet ako „Toto je kôň“, a nie jednoduchými výrazmi ako „kôň“. Quinov lingvista ponúka hypotézu, v ktorej sa porovnávajú dve vety (jedna domorodcova a druhá lingvistova), a kontroluje ju na základe domorodcovho súhlasu alebo nesúhlasu s použitím domorodej vety v prítomnosti určitých neverbálnych stimulov. Carnap uvažoval o preklade jazykov ako angličtina a nemčina, o ktorých je známe, že majú mnoho spoločného. Pre Quina je kritickým prípadom radikálny preklad, teda preklad medzi dvoma jazykmi, ktoré majú málo alebo nemajú nič spoločné. Predstavme si lingvistu medzi celkom neznámym kmeňom. Lingvista pozoruje určité korelácie medzi domorodcovým použitím slova „Gavagai“ a prítomnosťou králika. Na základe toho formuluje hypotézu, podľa ktorej „Gavagai“ znamená to isté ako jednoslovná veta „Králik“, ktorá skracuje vetu „Tu je králik“. Keď sa lingvista naučí, ako rozoznať domorodcov súhlas a nesúhlas, môže v prítomnosti králika použiť slovo „Gavagai“ a sledovať, či domorodec súhlasí. Carnap by to pravdepodobne pokladal za dôkaz, že výrazy „Gavagai“ a „Králik“ majú ten istý význam. Naozaj to však táto evidencia dokazuje? Máme k dispozícii len domorodý výraz a králičiu stimuláciu. Quine tvrdí, že v takom prípade by sme slovo „Gavagai“ rovnako dobre mohli preložiť ako „stav králika“, „časový úsek králika“ alebo nejako inak. Lebo vždy, keď sa vyskytnú králičie stimulácie, vyskytnú sa aj králičie stavy ako stimulácie atď. Na základe čoho teda rozhodnúť medzi rôznymi prekladmi? V prípade kultúrne podobných jazykov predpokladáme, že pri preklade môžeme využiť teoretickejšie pomôcky, a teda človek sa môže opýtať Nemca, či všetky kone sú Pferde a či všetky Pferde sú kone. V prípade radikálneho prekladu lingvista nie je v situácii, že môže položiť tieto

teoretickejšie otázky. V tomto štádiu lingvista môže zaviesť hypotézy, ktoré menej bezprostredne súvisia s údajmi, so stimulačnými podmienkami. Tieto hypotézy, ktoré Quine nazýva analytické hypotézy, možno formulovať tak, že budú zdôvodňovať celkom odlišné preklady. Radikálny preklad teda poskytuje evidenciu v prospech tézy o neurčitosti prekladu.

Aby sme to mohli ilustrovať na príklade Gavagai, musíme si všimnúť, že lingvista sa môže spýtať „Je tento králik totožný s tamtým?“ až potom, keď sa rozhodol, ako preložiť členy, zámená, predikáty identity atď. Preložiť tieto vety znamená ísť ďaleko za údaje poskytnuté stimulmi a vybrať spomedzi rôznych množín analytických hypotéz, t.j. rôznych možných prekladových manuálov. Podľa jednej množiny túto otázku prekladáme ako „Je tento králik totožný s tamtým?“, kým podľa inej ju prekladáme ako „Je tento králičí stav tou istou sériou ako tamten?“ Oba preklady sú rovnako dobré, hoci sú navzájom nezlučiteľné. Keďže ani jeden z nich sa bezprostredne nespája s Gavagai–stimuláciou, nedá sa medzi nimi rozhodnúť.

Táto neurčitosť v teórii významu poskytuje ďalšie dôvody na diskreditáciu pojmu významu. Filozofi sa vyjadrovali tak, akoby významy boli v takom vzťahu k výrazom, ako sú maľby v múzeu k svojim menovkám. Quine to nazýva „mýtus múzea“ (Quine 1969, 27). Podľa tohto názoru dva výrazy sú synonymné, keď sú vo vzťahu s jedným významom, ako sú dva štítky vo vzťahu k jednej maľbe. Pri preklade platí, že jeden anglický výraz je prekladom iného výrazu z iného jazyka, keď oba sú vo vzťahu k jednému a tomu istému medzijazykovému [interlinguistic] objektu, ktorý je ich významom. Quine sa pokúša vytlačiť tento model myslenia o jazyku a nahradiť ho viac empiricky založenou koncepciou. Podľa modelu múzea majú významy absolútny, a nie relatívny status. Výraz má svoj jeden význam a dva synonymné výrazy sa vzťahujú na jeden význam, ktorý je nezávislý od jazykov, v ktorých sa vyjadruje, lebo ide o medzijazykovú entitu. Quine ukázal, že nemá zmysel hovoriť o významoch nezávislých od jazyka. Preklad z jedného jazyka do druhého sa vzťahuje na množinu analytických hypotéz. Výraz „Gavagai“ nemá nezávislý význam, ktorý lingvista môže pripojiť k vete „Toto je králik“, a nie k vete „Toto je králičí úsek“. Lingvista môže prinajlepšom povedať, že výrazy „Gavagai“ a „Toto je králik“ sú synonymné vo vzťahu k určitým analytickým hypotézam. Jazyk musíme študovať na základe jazykového správania v prítomnosti stimulačných podmienok; toto správanie treba naopak interpretovať vo vzťahu k teoretickejším východiskovým predpokladom. S výnimkou observačných viet máme prinajlepšom relatívne pojmy významu, synonymie a analytickosti, ktoré nemôžu fungovať tak, ako si podľa mýtu múzea predstavujú filozofi.

V neskorších prácach *Pursuit of Truth* a *From Stimulus to Science* Quine predkladá argument v prospech neurčitosti významu v trochu inej podobe, ako sa vyskytuje v skorších prácach. Navrhuje, aby naším myšlienkovým experimentom bola situácia, v ktorej dvaja lingvisti, ktorí pracujú nezávisle od seba, pozorujú domorodcov a ich reakcie na prítomnosť králikov. Ak observačnou bázou budú znaky súhlasu a nesúhlasu domorodcov s celými vetami, nemôžeme uzavrieť, že obaja lingvisti by našli kompatibilné prekladové manuály.

Tieto úvahy nám sotva dovoľujú očakávať, že dvaja radikálni prekladatelia, ktorí nezávisle od seba pracujú na džungličtine, by našli vzájomne preložiteľné manuály. Tieto manuály síce môžu byť nerozlíšiteľné, pokiaľ ide o ľubovoľné správanie domorodcov, ktoré možno odôvodnene očakávať, ale napriek tomu by každý manuál mohol predpisovať niektoré preklady, ktoré by iný prekladateľ odmietol. V tom spočíva téza neurčitosti prekladu (Quine 1992, 47–48).

Pre porovnanie, v staršej práci *Word and Object* nájdeme čiastočne zmenenú formuláciu domnienky o neurčitosti významu. V tejto formulácii sú zmiešané výrazy „Gavagai“ (jednoslovná veta, ktorá má tú istú úlohu ako veta „Tu-je-králik“, ktorá je s ňou synonymná vzhľadom na stimuly) a „gavagai“, výraz alebo predikát, ktorý je ekvivalentný s výrazom „králik“, „séria králičích stavov“ atď. V istej podobe tu nachádzame náznaky zmiešania dvoch neurčitostí: nejasnosti referencie a neurčitosti významu. Pre pochopenie Quina (ako nám oznamuje, že chce, aby sme ho chápali) je však nesmierne dôležité, aby sme neurčitosť významu chápali nezávisle od prípadu gavagai, prípadu referenčnej nejasnosti.

V mojej práci je nejasnosť referencie jedna vec a neurčitosť holofrastického prekladu je iná vec. Prvú z nich možno definitívne a triviálne dokázať pomocou zastupujúcej funkcie, teda teórie modelov, kým druhá zostáva prijateľnou hypotézou (Orenstein – Košťátko, s. 420, poznámka; pozri Orenstein 2001, pasáže o nejasnosti referencie a neurčitosti prekladu).

V starších prácach, napríklad *Word and Object* a *Ontological Relativity*, by sa mohlo zdať, že argument v prospech neurčitosti prekladu vychádza z nejasnosti referencie; akoby problém nájdania jedného prekladového manuálu bol založený na rôznych referentoch, ktoré možno pripísať výrazu/predikátu „gavagai“, t.j. králikoch alebo králičích stavoch atď. To však nie je Quinov názor. V jeho novších prácach sa obe neurčitosti (nejasnosť a radikálny preklad) jasne oddeľujú a Quine si dáva pozor, aby nás nemýlil.

Podľa Quina je behaviorizmus správna metóda pre štúdium učenia sa jazyka. Dokazuje, že jazyk sa učíme tak, že pozorujeme verbálne správanie, a verbálne správanie jedného človeka sa posilňuje správaním iných ľudí. Boli predložené iné naturalistické vysvetlenia učenia sa jazyka, ktoré sú vedecky prijateľné, a nie sú behavioristické. Nech Quine akokoľvek obhajuje behaviorizmus ako metódu štúdia učenia sa jazyka, v psychológii alebo filozofii mysle nie je behaviorista. V otázke mysle a tela zastáva Davidsonov anomálny monizmus, podľa ktorého naše spôsoby hovorenia o mentálnom, napríklad vnemoch, presvedčeniach a iných intencionálnych pojmoch, sú anomálie v tom zmysle, že sa týkajú udalostí v nervovom systéme, ale nedajú sa redukovať na zákony riadiace fyzikálne stavy. Quine túto otázku chápe tak, že mentálne pripísania [mental ascriptions] majú svoju úlohu v každodennom živote a sociálne vedy sa nedajú presne špecifikovať výlučne fyzikalisticky.

Z anglického originálu preložil *Marián Zouhar*

LITERATÚRA

(Úplnejšiu bibliografiu možno nájsť v Hahn – Schilpp.)

- QUINE, W. V. O. (1934): **A System of Logistic**. Cambridge, Harvard University Press.
 QUINE, W. V. O. (1960): **Word and Object**. New York, Wiley and Sons.
 QUINE, W. V. O. (1961): **From a Logical Point of View**. Cambridge, Harvard University Press.
 (Brožované vydanie: New York, Harper and Row, 1963)
 QUINE, W. V. O. (1966): **The Ways of Paradox and Other Essays**. New York, Random House.
 QUINE, W. V. O. (1969): **Ontological Relativity and Other Essays**. New York, Columbia University Press.
 QUINE, W. V. O. (1981). **Theories and Things**. Cambridge, Harvard University Press.
 QUINE, W. V. O. (1986): **Philosophy of Logic**. Cambridge, Harvard University Press.
 QUINE, W. V. O. (1987): **Quiddities**. Cambridge, Harvard University Press.
 QUINE, W. V. O. (1992): **Pursuit of Truth**. Cambridge, Harvard University Press.
 QUINE, W. V. O. (1995): **From Stimulus to Science**. Cambridge, Harvard University Press.
 QUINE, W. V. O. – ULLIAN, J. (1970): **The Web of Belief**. New York, Random House.
 QUINE, W. V. O. – GOODMAN, N. (1947): Steps Towards a Constructive Nominalism. **Journal of Symbolic Logic** 12, 97–122.

ĎALŠIA LITERATÚRA

- BARRETT, R. B. – GIBSON, R. (eds.) (1990): **Perspectives on Quine**. Oxford, Blackwell.
 DAVIDSON, D. – HINTIKKA, J. (eds.) (1975): **Words and Objections**. Dordrecht, Reidel.
 GIBSON, R. (1982): **The Philosophy of W. V. Quine**. Florida, University Presses of Florida.
 HAHN, L. E. – SCHILPP, P. A. (eds.) (1986): **The Philosophy of W. V. Quine**. LaSalle, Open Court.
Inquiry, Symposium on Quine, zv. 37, december 1994.

- LEONARDI – SANTAMBROGGIA (eds.) (1995): **On Quine**. Cambridge, Cambridge University Press.
- ORENSTEIN, A. (1977): **Willard Van Orman Quine**. Boston, G. F. Hall.
- ORENSTEIN, A. (2001): **W. V. Quine and Contemporary Philosophy**. Acumen Press, England.
- ORENSTEIN, A. – KOŤÁTKO, P. (2000): **Knowledge, Language and Logic: Questions for Quine**. Boston Studies in the Philosophy of Science, Dordrecht, Kluwer.